

Ji.hlava

MELITA ZAJC

Glasovi tistih, ki doslej niso imeli besede

26. Mednarodni festival dokumentarnega filma Ji.hlava, 26.–31. oktober 2021

IDFF, Mednarodni festival dokumentarnega filma, ki je med 26. in 31. oktobrom 2021 potekal v Jihlavi na Češkem, je ponudil prostor za promocijo filmov, ki spreminjajo sodobno dokumentaristiko in družbo.

Jihlava je majhno mesto na meji med Moravsko in Češko, IDFF, ki ga že 25 let vsakega oktobra pripravijo tam, pa je velik festival. Med temi, ki imajo največ zaslug, da je Ji.hlava danes eden najpomembnejših festivalov dokumentarnega filma na svetu, je Marek Hovorka, soustanovitelj festivala in njegov direktor. Hovorka rad poudari, da se je vse skupaj začelo, ko si je skupina navdušenih srednješolcev izmenjevala VHS kasete. Izjemno, če pomislimo, da so bili na teh kasetah dokumentarci, ki se šele v zadnjem času prebijajo iz sence »velikega« brata, celovečernega igranega filma. Hkrati pa seveda ni dvoma, da je uspešen razvoj tudi posledica izhodiščne širine, o kateri denimo pričajo besede, ki si jih je letos ob obletnici za moto izbral Hovorka – pripisal jih je sicer Alainu

Resnaisu, ta je nekje zapisal, da jih je prebral pri Cocteauju, a z njimi se strinjamo še mnogi, namreč, da je vsak film na neki način dokumentarni.

Letos je bilo na festivalu prav vse narejeno prav. Nobenega popuščanja pri nadzoru nad covidom, cepljeni smo opravili oba testa, še preden smo dobili festivalske izkaznice, in nikomur ni prišlo na misel, da bi si med projekcijo snel masko, saj bi bil v nasprotnem primeru nemudoma opozorjen in poslan ven. Nakup vstopnic je potekal preko posebne aplikacije, tudi katalog s predstavitvijo filmov je bil dostopen samo na spletu in ga niso tiskali, trajnostno. Vsa prizorišča, tudi stare meščanske palače, ki krasijo to najstarejše rudarsko mesto na Češkem, so bila opremljena z wi-fijem, elektronskimi zasloni in pametnimi aplikacijami. Goste so prevažali v Teslinem avtomobilu, ki lahko vozi brez voznika in deluje na električni pogon, saj v okolici ne manjka električnih polnilnic, med njimi pa so bili ljudje z vseh koncev sveta.

Eksperimentalni filmi iz vzhodne Evrope

Festival je do danes razvil prepoznavno programsko politiko, njena najbolj pomembna značilnost pa je enkratna kombinacija pragmatizma in vizionarstva. Čeprav je svojo identiteto močno povezal z okoljem in se zavezal promociji lokalnih ter srednje- in vzhodnoevropskih kinematografij, to v ničemer ne ovira njegove prodornosti, prej nasprotno. Tako je med mnogimi programskimi sekcijami tega festivala že leta tudi posebej imenitna sekcija Konferenčne fascinacije, namenjena predstavitvam tako imenovanih eksperimentalnih dokumentarnih filmov, namenjenih projekcijam v kinodvoranah in galerijah, iz nekdanjih socialističnih držav. Letos je bila v središču pozornosti eksperimentalna filmska produkcija, ki se je že v 60. letih preteklega stoletja začela razvijati v številnih mestih v Romuniji. Medtem ko sta scena

Ko si blizu mene (2021)

Cusp (2021)

v Bukarešti in njen prominentni predstavnik Ion Grigorescu svetovni javnosti dobro znana, so bili nekateri filmi kolektiva kinema ikon iz mesta Arad ali umetniškega gibanja Sigma iz Temišvara tokrat prvič predvajani zunaj Romunije. Posebno pozornost je zbudil Mircea Saucan, avantgardist, ki je ustvarjal tako performanse kot filmske celovečerce, v Jihlavi pa je mednarodno premiero doživel njegov srednjemetražni **Pozor!** (Alerta!, 1967), hibrid filmskega eksperimenta in melodrame, ki format industrijskega namenskega filma uporabi za kritiko Ceaușescujevega totalitarizma.

Pregled svetovne dokumentaristike

Jihlava slovi po obilici spremljevalnih programov in dogodkov. Med njimi je cel sklop namenjen industriji, en del je odprte narave, še ožji niz programov pa je takih, ki so dostopni proti plačilu in jih v času festivala ne oglašujejo. Denimo delavnica na temo Mediji in dokumentarci, ki so jo letos že drugič pripravili v sodelovanju z evropsko revijo o dokumentarnem filmu *Modern Times Review* in ki najuspešnejšim udeležencem omogoči prve javne objave člankov. Osrednji festivalski del prinaša kopico predavanj in pogovorov o temah, ki so le posredno povezane s filmom, od okoljske problematike do umetne inteligence. Poseben status imajo delavnice z uglednimi režiserji, letos z Oliverjem Stonom, ki je bil prisoten virtualno, in Vitalijem Manskim, čigar fizično prisotnost je spremljala retrospektiva njegovih starejših filmov, predvajan pa je bil tudi njegov najnovejši, portret Mihaela Gorbačova, ki je nastal v večinski produkciji Češke nacionalne televizije z naslovom **Gorbachev. Heaven** (2020). Film, ki prihaja le malo po tem, ko je portret duhovnega vodje perestrojke in glasnosti že posnel tudi Werner Herzog (**Srečanje z Gorbačovom** [Meeting Gorbachev, 2018]), pušča v ozadju neposredno politično dogajanje in prinaša intimen, kolikor je to v danih okoliščinah

mogoče, portret človeka, ki je zaznamoval pomemben del naših življenj. V njem posebej blesti značilno aktivno-pasivna drža Manskijevega dokumentarističnega pristopa, ki odkrito pokaže, kako se med portretirancem in režiserjem plete posebna vez, obenem pa tudi ne skriva, kako se ostareli avtokrat zapleta v paradokse – ko na primer izjavi, da je edini pravi demokrat on, Gorbačov sam, nato pa se o tem noče več pogovarjati. Ostanejo vsakdanja opravila, praznovanje novega leta pri družini sodelavca, spomini na pokojno soprogo Raiso, ki nam portretiranca fizično in čustveno približajo in ga, ne glede na samodržstvo, delajo neustavljivo simpatičnega.

Poleg *Gorbačova* Vitalija Manskega smo v Jihlavi lahko videli tudi večino ostalih filmov, ki so bili že predvajani na drugih festivalih in predstavljajo ključne dosežke aktualne dokumentarne produkcije. **Kako ubiti oblak** (Näin pilvet kuolevat, 2021) režiserke Tuije Halttunen na primer, ki v portretu znanstvenice Hannele Korhonen, meteorologinje in vodilne poznavalke oblakov na svetu, opozori na dileme, s katerimi se danes sooča sodobna znanost. Korhonen se je odločila za sodelovanje v finančno izvrstno podprtem projektu, vendar pa naročnik iz Združenih arabskih emirатов ne pričakuje le teoretskih raziskav, pač pa tudi zelo praktično rešitev pomanjkanja vode v puščavi z ustvarjanjem umetnega dežja – in režiserka ve, da ima to lahko nevarne okoljske posledice. Nič manj pomembna tema prihodnosti, raba umetne inteligence v kontekstu delovnih razmerij, je tema kanadskega dokumentarca **Delo na zahtevo** (The Gig Is Up, 2021) režiserke Shannon Walsh. Pokaže, kako delo preko spletnih platform za podjetja, na primer Uber ali Amazon, ne prinaša samo prednosti, kot je delo od doma, fleksibilnost in svoboden izbor delovnega časa. Z uporabo osebnih podatkov in algoritmov, ki te podatke procesirajo, postavljajo te platforme delavce pod stalen nadzor, silijo jih, da tvegajo

Kako ubiti oblak (2021)

življenja, jim jemljejo prosti čas in celo gotovost, da bodo za svoje delo plačani. Glede na predvidevanja, da bo do leta 2025 kar 540 milijonov ljudi zaposlenih preko platform, je ta film, ki dobro obveščen vpogled v način delovanja platform preplete z osebnimi pripovedmi žrtev te nove ekonomije, aktualen in vizionarski obenem.

Izjemni filmi, izjemne teme

Nekaj ključnih dokumentarcev preteklega leta pa je bilo premierno predvajanih prav v Jihlavi. Poseben pečat so dali festivalu tisti, ki se od zgoraj opisanih razlikujejo tudi po tem, da ne predstavljajo le problemov, pač pa na neki način prinašajo tudi rešitve. V modernistično idejo, da bo prihodnost nujno boljša od preteklosti, pač že dolgo ne verjamemo več. Probleme, ki jih v preteklosti nismo znali rešiti, bodo morale reševati prihodnje generacije, klimatska katastrofa je le eden od njih. Vendar pa obstaja ena poteza, ena značilnost sodobnega časa, zaradi katere verjamem, da smo kot človeštvo danes vseeno boljši kot nekoč, in to je, mislim, tisto, kar prinašajo in kar je skupnega najboljšim dokumentarcem, ki so bili premierno predvajani letos v Jihlavi. Kažejo namreč, da smo končno začeli dvomiti o idejah, ki so veljale za gole resnice zgolj zato, ker so dajale prav tistim, ki so imeli moč, in dali besedo tistim, ki doslej niso imeli besede.

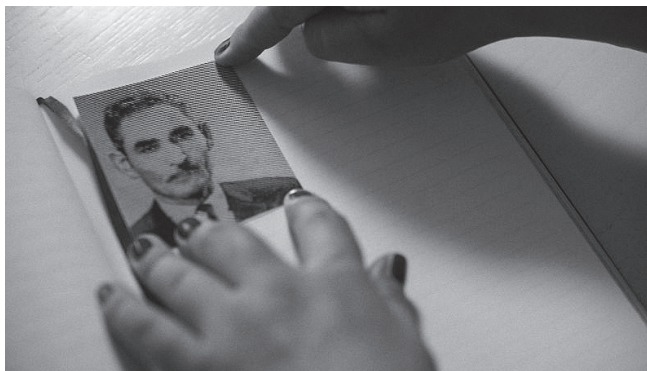
Kako sem postala partizanka

Odličen primer je film **Kako sem postala partizanka** (Ako som sa stala partizánkou, 2021) romske režiserke in fotografinke Vere Lackove, ki je nastal v koprodukciji Slovaške in Republike Češke. Režiserka v zelo osebni pripovedi dokumentira kar dve vrsti odporov – tiste, ki spremljajo njeno uveljavljanje kot avtorice, in druge, ki preprečujejo uveljavitev epohalnega zgodovinskega razkritja, da so dejstva o vlogi Romov v drugi

svetovni vojni do danes ostala zamolčana. O Romih, ki so bili partizani, pa tudi o partizanskih odredih, ki so jih sestavljali Romi, ni sistematično hranjenih dokumentov ali arhivskih zbirk. Družinski spomini na prapradedo Jana Lacka, Roma in partizana, ki jih obudi avtorica, trčijo ob uveljavljeno prepričanje, ki ga z večinskim prebivalstvom delijo tudi mnogi Romi, namreč, da so se Romi konfliktu druge svetovne vojne enostavno izognili, ali pa so bili njegove žrtve. Rekonstrukcija zgodb o romskih partizanih, ki so aktivno sodelovali v slovaškem odporniškem gibanju, do zadnjega ostane fragmentirana, nedokončana. Refleksije o romski identiteti, koreninah evropskega rasizma in izginjajočih sledih zgodovinskega spomina so del te fragmentiranosti – po eni strani pričajo, da je film, recimo temu tako, tudi produkcijsko nedokončan, a na drugi tudi ta nedovršenost ustrezno dokumentira, kar režiserka sama nadvse primerno označi kot svojo osebno »partizansko bitko«. Vsekakor upam, da ta film pomeni tako začetek režijske kariere Vere Lackove kot tudi poglobljenih raziskav o vlogi Romov v drugi svetovni vojni.

Ko si blizu mene

»Ko si blizu mene« je verz iz pesmi *Il cielo in una stanza*, ene najbolj znamenitih pesmi italijanske popularne glasbe. Na prvi pogled ni nič bolj neprimerno za poimenovanje tega dokumentarca od te ikonične popevke, saj je to film o ljudeh, ki ne slišijo, ne vidijo in imajo poleg tega še celo vrsto s tem povezanih hendikepov. Pa vendar ni tako – popevka deluje kot rdeča nit, ki občinstvo čustveno približa filmu, obenem pa poveže tudi protagoniste tega čarobnega filma. Milena, ena od junakinj, popevko pogosto poje na ves glas, in ko se ji enkrat pridruži Angelo V., tudi sicer velik glasbeni poznavalec, to publiko gane do solza. Ustvarjalci, ki so film opisali kot »potovanje na skrajni rob človeške komunikacije«, so

Kako sem postala partizanka (2021)

dejansko pokazali, da je to, kar vemo o človeški komunikaciji, zelo malo v primerjavi s tem, česar ne vemo.

Film Laure Viezzoli **Ko si blizu mene** (Quando tu sei vicino a me, 2021) je bil posnet v Mednarodnem centru za pomoč in rehabilitacijo gluhih, slepih in oseb s psiho-senzornimi hendikepi Liga zlate niti (Lega del Filo d'Oro). Kot je režiserka pojasnila po projekciji, so mnogi protagonisti tega dokumentarca v Centru že desetletja. S pomočjo strokovnjakov uspevajo, ne glede na hude hendikepe, komunicirati s svojimi družinami, med sabo in z zunanjim svetom. Danes so dokumentarci o ljudeh s hendikepi uveljavljen žanr, a vendar je Laura Viezzoli, režiserka, ki je *Ko si blizu mene* tudi sama posnela, vpeljala nov pristop k reprezentaciji hendikepa. V tem filmu ni tretjeosebne pripovedi, kamera ostaja na isti ravni pogleda s subjekti, ki jih portretira, pripoved pa se razvija počasi; tako imajo portretiranci dovolj časa, da se izrazijo in predstavijo, občinstvo pa lahko dojame pomen tega, kar vidi. Večina komunikacije poteka preko dotika, prisotnosti in množice individualnih jezikov, ki so bili skrbno razviti posebej za potrebe gostov Centra. Znanost in tehnologija postajata vse bolj vključeni v naša življenja, kar je pogosto razlog za skrb, in dokumentarni filmi imajo pomembno vlogo pri opozarjanju, kaj je res pomembno. Nekateri, na primer *Kako ubiti oblak*, sprašujejo o dopustnosti človekovih posegov v naravo, drugi, denimo *Delo na zahtevo*, svarijo pred nevarnostmi umetne inteligence. Nobenemu pa ni uspelo predstaviti krhkosti same človeške narave tako prepričljivo, kot je to storil *Ko si blizu mene*.

Na prehodu

Cusp (2021, Isabel Bethencourt in Parker Hill) je film o treh mladih dekletih, najstnicah, ki preživljajo poletje v majhnem ameriškem mestu. Tudi avtorici sta mladi režiserki in to je njun prvi celovečerni dokumentarni film. Na festivalu

Sundance sta prejeli posebno nagrado za filmski prvenec, v Jihlavi pa je film doživel evropsko premiero. Avtorici (film sta tudi posneli, ne samo režirali) ohranita tradicionalne kode predstavljanja ženske mladosti kot frivolne in brez problemov – željo po uganjanju, fascinacijo in skrb za lastno telo, goloto, krhkost, radovednost in upornišstvo. Le da se vse to postopoma izkaže kot izraz čisto drugačne realnosti, ki jo film dokumentira. V prizoru na samem začetku vidimo, kako dekleta v avtu čakajo na prijatelje, ki so šli rekreativno streljat z brzostrelkami. Vendar slednje v počitniškem razpoloženju sončnega poletja hitro razvođeni in v spominu ostane kot del vsakdanje rutine, posebnost kraja, kjer dekleta odrasčajo. Le počasi postane jasno, da režiserki kažeta najstnice, ki odrasčajo v vojaškem mestu v Teksasu.

Odraščanje velja za neproblematičen prehod, ki ga spremljajo hormonska nihanja in morda problemi za starše, za same najstnike pa naj bi bila to pretežno pozitivna izkušnja, ki vodi do težko pričakovanega cilja, vstopa v elitni klub odraslih. Ker odraslost prinaša družbeno moč, ki je otroci nimajo, seveda ni nič čudnega, da je ta prehod povezan z odnosi moči. Kar preseneča, je, da verjamemo, kako smo postali »civilizirani« s tem, da smo fizično nasilje nadomestili z idejami. Subtilen portret, ki ga prinaša *Cusp*, razkrije prav nasprotno: da ideje – konkretno ideja odrasčajoče ženske – še danes upravičujejo najbolj zavržene oblike nasilja. In pri tem tisti, ki se počutijo, da imajo pravico biti nasilni, niso nujno starši; nasilje lahko prihaja od vsepovsod, od družinskih prijateljev, celo njihovih partnerjev. Tako se na koncu igra z brzostrelkami izkaže kot uvod v srhljivo realnost, polno nasilja, ki pride na dan v pogovorih ali v nenadnih izbruhih nasilnosti pri portretirankah samih, na primer v kričanju, ali kadar postanejo nasilne do sebe, kot v sublimnem prizoru, v katerem ena od protagonistk z agresivnimi kretnjami razčesava svoje zlate lase.